

ІМПЕРАТОР НЕРОН ОЧИМА ЙОГО СУЧАСНИКІВ

Імператор Нерон був останнім представником династії Юліїв-Клавдіїв. У статті аналізується внутрішня політика цього імператора і ставлення до нього римського суспільства. Встановлено, що сучасники сприймали Нерона позитивно.

Ключові слова: імператор, Нерон, внутрішня політика, римське суспільство.

Правління Нерона викликає велику увагу антикознавців. Лише останнім часом вийшло чимало робіт, присвячених цьому імператорові та його принципату. Розглядаються окремі аспекти правління Нерона, його оточення та ін. [3; 6; 12; 14]. Зустрічаються твердження про тиранічний характер влади Нерона, хоча не ставиться під сумнів законність його приходу до влади [2, 171]. Разом з тим досліджень, які б акцентували увагу на образі Нерона, що сформувався у його сучасників, немає.

Мета статті – дослідити, як сприймалася постать імператора Нерона римлянами, що жили в одну історичну епоху з ним.

Як і будь-який сучасний політик, Нерон тішився любов'ю одних та викликав ненависть інших. Г.Кнабе цілком правильно наголошував на відвертій тенденційності історіографії I ст. н.е. [4, 125]. Йосиф Флавій в “Іудейських старожитностях” зазначав, що одні, кому Нерон робив благодіяння, із прихильності до нього перекручували істину, інші з ненависті та ворожості так

оббрехали його, що не заслуговують жодного вибачення [Joseph., Ant., XX, 8, 3]. Ця думка підтверджується і Тацитом [Tac., Hist., IV, 43].

У силу незалежних від його волі обставин Нерон став імператором у 54 р. н.е. Завдячувати цьому він повинен перш за все своїй матері – Агріппіні. Саме вона стала дружиною імператора Клавдія після смерті Мессаліни і, зрештою, отруїла чоловіка.

Клавдія було оголошено богом, як колись Августа [Suet., Claud., 45]. “*Divus Claudius*” зустрічаємо також у написах. Йому будуються храми. Це мало важливе значення для Нерона, який, усиновлений Клавдієм ще у 50 р. н.е., ставав тепер *divi filius* (як, до речі, і Британік – рідний син Клавдія від Мессаліни). Повідомлення про ці події були послані у провінції, і по всій імперії було підготовлено звернення до народу, де оголошували Клавдія богом, а Нерона імператором: пропонували населенню, одягнувши вінки, із вдячністю скласти жертви богам. Після виконання поховальних обрядів Нерон виступив у сенаті з програмною промовою. Він заявив, що не буде одноосібним суддею у всіх судових справах, не толеруватиме під своїм дахом жодної продажності, його дім і держава будуть рішуче відокремлені одне від одного [Tac., Ann., XIII, 4].

І справді, дії Нерона не розходились зі словами. Принцепс відхилив пропозицію встановити йому статую із золота та срібла. Відмовився вважати початком року грудень – місяць його народження. Не були віддані до суду ні сенатор Каррінат Целер, звинувачений своїм рабом, ні вершник Юлій Денс, якому ставили у провину відданість Британіку [Tac., Ann., XIII, 10].

Нерон був обраний консулом на 55 р. н.е. разом із Луцієм Антістієм Ветом [DIPGICIN, P.4] і обіймав цю посаду протягом двох місяців [Suet., Nero, 14]. Нерон не дозволив своєму колезі Антістію присягнути на вірність його розпорядженням (*in acta principis*), що викликало захоплення у сенаторів. У промовах, які готував Неронові Сенека, принцепс неодноразово згадував про своє прагнення до милосердя [Tac., Ann., XIII, 11]. Він

оголосив, що буде правити за принципами, накресленими Августом.

Треба сказати, що принцепс не дуже переймався державними справами. Першу серйозну спробу втрутитись в управління державою Нерон зробив у 58 році, коли задумав відмінити непрямі податки. Сенатори привітали великодушність принцепса, але остудили його порив, переконавши у тому, що це неминуче призведе до розпаду імперії [Тас., Анн., XIII, 50]. Усе ж Нерон провів деякі заходи, що полегшили становище платників податків. Деякі податки він відмінив, деякі – зменшив [Suet., Nero, 10, 1]. За його розпорядженням було виставлено для загального ознайомлення негласні раніше правила, якими повинні були керуватись відкупщики при стягуванні того чи іншого державного податку. Там же зазначалося, що в разі неперед'явлення вимоги про сплату податку протягом року вони втрачають право стягувати його у судовому порядку [Тас., Анн., XIII, 51].

Говорячи про прихід Нерона до влади, слід мати на увазі, що цей юнак, якому на момент смерті Клавдія не було навіть сімнадцяти років, не був самостійним у своїх діях. У боротьбу за вплив на нового принцепса одразу ж вступили, з одного боку, його мати Агріппіна та радник попереднього принцепса з фінансових питань (*a rationibus*) Паллант, з іншого – згадувані нами Бурр та Сенека. Позиції Агріппіни видавалися досить міцними: завдяки Паллантові, який зберіг свою посаду й очолював відповідну канцелярію, вона контролювала фінанси цілої імперії. Символом її становища у державі стали деякі типи монет, випущені невдовзі після початку правління Нерона. З одного боку монети зображена голова Нерона, з іншого – Агріппіни. Були і такі монети, на яких обидві голови було розміщено з одного боку, ніби йшлося про рівнозначних правителів. Промовистими були і написи: “*Agrippina Augusta Divi Claudii Neronis Caesaris mater*” чи “*Agrippina Augusta mater Augusti*” [10, 116].

Однак Нерон, підбурюваний іншою “партією”, прагнув вирватися з-під опіки матері. Для цього він використовував і

сенат, який навряд чи наважився б діяти проти волі Агріппіни, коли б не відчував мовчазної підтримки принцепса. Після того, як Нерон усунув від завідування фінансовими справами Палланта, Агріппіна вирішила нагадати синові, кому він завдячує владою. Погрожуючи Неронові, вона заявляє, що Британік уже підріс (він був на п'ять років молодший за Нерона), що він рідний син Клавдія і гідний того, щоб успадкувати батьківську владу [Tac., Ann., XIII, 14]. Принцепс поважно сприйняв ці погрози. Справді, хоча повнолітнім у римлян вважався юнак у віці 16 років, можна було прогнозувати, що Британік буде претендувати на визнання його повнолітнім, коли йому виповниться 14 років – як це відбулося раніше із самим Нероном.

Більшість істориків вважає Нерона винним у смерті свого зведеного брата. Йосиф Флавій говорить, що Нерон віддав таємне розпорядження його отруїти [Joseph., Ant., XX, 8, 2]. Светоній розповідає, що отрута готувалась на очах принцепса, була випробувана спершу на тваринах і подана Британіку на обіді [Suet., Nero, 33, 2 – 3]. Цю ж версію підтримує Тацит [Tac., Ann., XIII, 16] та Діон Кассій у 61 книзі своєї праці. Натомість Плутарх, що зовсім не симпатизував Неронові (див. напр.: [Plut., Ant., 87]), мабуть, не бачив підстав звинуватити його у цьому злочині [Plut., Galba, 17]. М. Грант не виключає того, що причиною смерті Британіка міг бути приступ епілепсії, хоча більш імовірним вважає те, що він загинув у результаті замаху [8, 30].

У будь-якому разі Агріппіна не сумнівалася у тому, що вбивство Британіка було цинічною відповіддю Нерона на її погрози. Знайшлися і такі, що звинуватили Агріппіну у підготовці заклоту. Однак вона не лише зуміла спростувати ці звинувачення і домогтися засудження донощиків, але й досягла призначення кількох своїх друзів на важливі посади [Tac., Ann., XIII, 19 – 22]. Проте відновити колишні взаємини із сином Агріппіна уже не могла, хоча й докладала до цього чимало зусиль. У 59 р. Нерон зважився на вбивство матері, якій завдячував і життям, і владою. Коли не вдалось інсценізувати нещасний випадок, було віддано наказ убити її. Офіційно ж було оголошено, що Агріппіна покінчила з життям, коли викрили її намір убити

принцепса [[Sen.], Octavia, 127 – 129; Suet., Nero, 34; Tac., Ann., XIV, 1 – 8].

Того ж року помер і Бурр, невідомо – чи від отрути, чи від хвороби. На чолі преторіанських когорт принцепс поставив двох: Фенія Руфа й Софонія Тігелліна. Смерть Бурра зламала вплив Сенеки, який самоусунувся від справ [Tac., Ann., XIV, 51 – 56]. Отже, Нерон позбавився впливу тих, хто визначав політику його держави у перший період його правління.

Якщо на перших порах Нерон відчував потребу у підтримці з боку сенату й реверанси сенаторів на адресу Нерона видавалися щирими, то згодом основним рушієм у діях сенату стає страх. У відповідь на вбивство Агріппіни сенат приймає рішення про здійснення молебнів у всіх існуючих храмах, встановлення в курії скульптури принцепса, включення дня народження Агріппіни до числа нещасливих та ін. [Tac., Ann., XIV, 12]. Усе це дало підстави історикам говорити про надзвичайне раболіпство правління Нерона [13, 1].

На відміну від сенаторів, інші верстви римського суспільства, мабуть, незмінно прихильно ставилися до Нерона. Основній масі народу імпонувало захоплення Нерона різного роду змаганнями та видовищами. Пишні гладіаторські ігри, участь у змаганнях знатних жінок та сенаторів [Tac., Ann., XV, 32] – усе це сприяло популярності Нерона. Про численні та різноманітні видовища говорить Светоній [Suet., Nero, 11, 1]. Принцепс заснував так звані Великі ігри, на яких виступали чоловіки й жінки з вищих станів. Біля *campus Martius* було зведено дерев'яний амфітеатр (його будівництво тривало цілий рік), у якому він змусив битися 400 сенаторів та 600 вершників (щоправда, жоден із них не загинув). Улаштував Нерон і морський бій між персами й афінянами. Для цього у театр було запущено морську воду, в якій плавали риби і морські тварини. Нерон улаштував і п'ятирічні змагання за грецьким зразком, із трьох відділень – музичного, гімнастичного ті кінного [Dio Cass., 61,9; Suet., Nero, 11,2; Tac., Ann., XIII, 31].

Влаштував Нерон і численні роздачі. На початку правління ним було роздано по 400 сестерцій на особу [Suet., Nero, 1; Tac.,

Ann., XIII, 31]. Під час великих ігор у натовп щодня кидали дарунки – різних птахів – по тисячі щодня, всілякі наїдки, тесери (*tessera*) на зерно, одяг, золото, срібло, коштовне каміння, перли, картини, рабів, худобу, ручних звірів, і навіть на кораблі, будинки та маєтки [Dio Cass., 62, 18; Suet., Nero, 11, 2]. Під час показу комедії Афранія “Пожежа” акторам дозволялося хапати й забирати собі посуд із будинку, що горів. Плутарх говорить, що Нерон часто робив дарунки акторам та борцям [Plut., Galba, 16; Suet., Nero, 11, 2].

Принцепс підкреслював своє милосердя, що, звичайно, подобалося широкому загалові. Нерон поблажливо ставився до в’їдливих віршиків на свою адресу, які у великій кількості ходили тоді в народі, написані як латиною, так і грецькою мовою [Suet., Nero, 39, 1–2]. Не викликали, мабуть, незадоволення в народі також нічні “забави” Нерона, коли він, покривши обличчя маззю, зробленою з тапсії (*thapsia*), фіміама та воску, вчиняв насильства над перехожими. Жертвами ставали імениті чоловіки та жінки [Plin., NH, XIII, 43; Suet., Nero, 26; Tac., Ann., XIII, 25].

Нерон провадив досить жорстку політику щодо відпущеників. Довгий час він не приймав до сенату синів відпущеників, а прийнятих його попередниками не допускав до вищих посад [Suet., Nero, 15, 2]. Коли якийсь із могутніх відпущеників викликав незадоволення принцепса, останній не зупинявся перед фізичною розправою над ним, як це трапилося з Доріфором і Паллантом [Tac., Ann., XIV, 65]. Однак коли в сенаті була висунута пропозиція надати патронові право відбирати свободу у відпущеників, що провинилися, Нерон не пішов на це [Tac., Ann., XIII, 26; 27]. Не погодився він і з пропозицією Цингонія Варрона вислати відпущеників убитого власним рабом префекта Рима Педанія Секунда, що жили з ним під одним дахом [Tac., Ann., XIV, 45].

У липні 64 р. трапилася подія, що сприяла поширенню невдоволення принцепсом у різних верствах населення. У лавках римських торговців, котрі продавали легкозаймісті товари, спалахнула пожежа, яка тривала шість днів і сім ночей. З 14 районів Рима лише чотири залишилися неушкодженими вогнем.

За словами Светонія, сам Нерон був ініціатором цієї пожежі [Suet., Nero, 38]. Тацит говорить: чи була ця пожежа випадковою, чи організована принцепсом, не зрозуміло (і та й інша думка передається істориками) (*forte an dolo principis incertum (nam utrumque auctores prodidere)*) [Tac., Ann., XV, 38]. Розглядати імператора Нерона автором пожежі немає достатніх підстав. Проте, на думку Карла Кріста, чутки про вину Нерона є свідченням того, що його вважали здатним на це [5, 309]. Щоб відвернути підозру від себе, Нерон звинуватив у підпалі християн. Багатьох із них було схоплено, піддано жорстоким тортурам і страчено. Цей епізод значною мірою вплинув на сприйняття християнами постаті Нерона як антихриста чи його провісника [11, 742].

У 65 р. н.е. визріла змова Пізона. Її учасниками були сенатори, вершники, воїни, жінки як через ненависть до Нерона, так, за словами Тацита, і через приязнь до Гая Пізона [Tac., Ann., XV, 48]. Відповіддю на неї стали масові репресії. Було страчено багатьох сенаторів, вершників і значну частину командного складу преторіанців [Suet., Nero, 36; Tac., Ann., XV, 48 – 71].

Наляканий цим сенат призначив дари та молебні богам. Місяць квітень було перейменовано на Нероній. Масові репресії, з одного боку, налякали сенаторів, з іншого – змусили їх бажати смерті принцепса. Звісно, бажання це доводилося ретельно приховувати. Сам же Нерон часто й відкрито натякав, що і решту сенаторів не помилує, увесь їх стан колись викоренить із держави, а війська й провінції доручить вершникам і відпущеникам [Suet., Nero, 37, 3].

Тацит твердив, що потоки пролітої крові пригнічують душу та сковують її смутком [Tac., Ann., XVI, 16]. Одних засуджують до страти, інших відправляють у заслання [Tac., Ann., XVI, 21–35]. Проте думка, що змова Пізона та страти 65 – 67 років остаточно налаштували проти режиму не лише римську еліту, але й армію, населення Італії й провінцій [1, 188], видається хибною. Очевидно, реакція вищих верств римської держави на ці явища відрізнялася від реакції решти населення. Слушно

підкреслив М. Грант, що опозиційні до принцепса сенатори виступали перш за все на захист свого стану [8, 165]. Сумнівно, що у провінціях надто переймалися репресіями щодо них. Мабуть, провінціали були добре обізнані з поглядами цієї групи сенаторів, які не надто переймалися інтересами провінціалів [Tac., Ann., XV, 20 – 22].

Без сумніву, Нерон не витримає випробування владою. Вина за це лежить не лише на ньому. До чого лежала душа Нерона? Ми уже згадували про безпосередню участь Нерона у змаганнях співаків та кіфаристів. Захоплювався він поезією, охоче займаючись віршуванням. Оточення ж імператора втягнуло його у свої інтриги, розбестило його вседозволеністю і було готове зрадити його за першої нагоди, перекинувшись на бік Гальби чи будь-кого іншого [Plut., Galba, 17].

Образ Нерона, що виникає сьогодні під впливом ворожої йому історіографії, далекий від того, яким його бачило римське суспільство другої половини I ст. н.е. Наступника Нерона Гальбу не підтримував ніхто, окрім сенату. Після смерті Гальби сенат за першої нагоди прийняв постанову про спорудження йому статуї на ростральній колоні, однак ця постанова була відмінена Веспасіаном [Suet., Galba, 23]. Не допомогло Гальбі здобути прихильність широких верств населення те, що він оголосив себе легатом сенату та римського народу: *consalutatusque imperator legatum se senatus ac populi R. professus est* [Suet., Galba, 10]. Проте якщо сенат був незадоволений правлінням Нерона, то громадянські війни 68 – 69 років підірвали його вплив на хід політичної боротьби, і нормальна діяльність цієї установи стала можливою лише після встановлення влади нової династії Флавіїв.

Зрозуміло, що негативне ставлення більшості населення до Гальби було викликане значною мірою і позитивним образом Нерона, який протиставлявся новому принцепсу. Говорячи про радість у народі, яку викликала звістка про смерть Нерона, Светоній змушений визнати, що були і такі, які ще довго прикрашали його гробницю весняними та літніми квітами [Suet., Nero, 57, 1]. Однак найбільше підриває версію про ненависть до Нерона народу те, що ім'я цього імператора неодноразово і з

успіхом експлуатовалося різними авантюристами – ми знаємо, як мінімум, трьох Лженеронів [Dio Cass., 69, 19; Suet., Nero, 57, 2; Tac., Hist., I, 2; II, 8 – 9]. Та й Отон, коли прийшов до влади, не відкидав ім'я Нерона, яким його називав натовп, перш за все в театрі. Не перешкоджав Отон виставляти в громадських місцях зображення Нерона. Ім'ям Нерона Отон підписав перші свої грамоти й послання до деяких намісників провінцій. Відмовився він від цієї практики лише під тиском сенату [Plut., Otho, 7, 1 – 2]. Вітеллій теж демонстрував свою прихильність до пам'яті Нерона після того, як прийшов до влади. Посеред *campus Martius*, оточений натовпом жерців, він здійснив поминальні жертви за Нероном [Suet., Vitell., 11, 2].

Отже, як Лженерони, так і Отон та Вітеллій намагалися завоювати популярність серед широких верств римського народу, експлуатуючи образ Нерона. Лише сенат ставився однозначно негативно до спроб “реабілітації” цього принцепса. Нерон був суперечливою фігурою, мав своїх прихильників та противників. Прихильна до нього історіографія не збереглася. Сенатська ж історіографія не могла йому вибачити відходу від лінії на тісну співпрацю із сенатом перших років його правління. Християнський світ не зміг вибачити йому репресій щодо християн після пожежі Рима. Однак сучасне Нерону римське суспільство сприймало його в цілому позитивно. В очах простого народу він був життєрадісним юнаком, якому були близькі смаки та потреби простого люду.

Перспективним напрямком поглибленого вивчення даної проблеми могло б стати питання ставлення армії до Нерона.

Dio Cass. – Dio's Roman History. T.VII. – London; Cambridge; Massachusetts, 1924. – 449 p.

DIPGCIN – Smallwood E.Mary. Documents illustrating the principates of Gaius, Claudius and Nero. – Cambridge: at the university press, 1967. – 148 p.

Joseph. – Joseph Flavivus. Texte Lyon Blum. – Paris, 1930. – 132 p.

Plin. – C.Plinii secundi. Historiae naturalis. T.IX. – Poznan, 1845. – 300 s.

Plut. – Plutarchi. Fragmenta et spuria. Cum codicibus contulit et emendavit. Fr. Dubner. – Parisiis, 1882. – 438 p.

Sen. – De Sijnique. Le philosophe. – Paris, 1838. – 874 p.

Tac. – Tacite. Histoires. Texte par Henri Goelzer. – T. I. – Paris, 1921. – 212 p; Annales. T. III. – Paris. – 1925. – LVII+568 p.

Suet. – Суйтоне. Les йcrivains De L'Histoire Auguste, Eutrope, Sextus Rufus. – Paris, 1845. – 907 p.

1. Егоров А.Б. Рим на грани эпох. – Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1985. – 225 с.

2. Егоров А.Б. Проблемы титулатуры римских императоров// Вестник Древней Истории. – 1988. – № 2. – С. 161 – 172.

3. Кнабе Г.С. “Multi bonique” и “pauci et validi” в римском сенате эпохи Нерона и Флавиев// Вестник Древней Истории. – 1970. – № 3. – С. 63 – 85.

4. Кнабе Г.С. К биографии Тацита. Sine ira et studio// Вестник Древней Истории. – 1978. – № 2. – С. 111 – 130.

5. Крист К. История времён римских императоров от Августа до Константина. Т.1. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. – 574 с.

6. Barrett A.A. Agrippina: Mother of Nero. – London: Batsford, 1996. – 330 p.

7. Bowersock G.W. Fiction as History: Nero to Julian. – Berkeley: University of California Press, 1994. – 181 p.

8. Grant M. Neron. – Warszawa: Panstwowy Instytut Wydawniczy, 1980. – 220s.

9. Grant M.D. Plautus and Seneca: Acting in Nero's Rome// Greece and Rome. – 1999. – XLVI. – № 1. – P. 27 – 33.

10. Krawczuk A. Neron. – Warszawa: Czytelnik, 1965. – 374 s.

11. Momigliano A. Nero / The Cambridge Ancient History. – Cambridge: At the university press, 1934. – V.X. – P. 702 – 742.

12. Rudich V. Political Dissidence under Nero: The Price of Dissimulation. – New York: Routledge, 1993. – 354 p.

13. Scott K. The imperial cult under the Flavians. – Stuttgart; Berlin: W.Kohlhammer, 1936. – 204 p.

14. Warmington B.H. Suetonius: Nero. – London: Bristol Classical Press, 1999. – 88 p.

Олег Петречко. Император Нерон глазами его современников. Император Нерон был последним

представителем династии Юлиев-Клавдиев. В статье анализируется внутренняя политика этого императора и отношение к нему римского общества. Установлено, что у современников сложился позитивный образ Нерона.

Ключевые слова: император, Нерон, внутренняя политика, римское общество.

Oleh Petrechko. The emperor Nero in his contemporaries' opinion. The emperor Nero was last representative of Julio-Claudian dynasty. The article is devoted to the home policy of this emperor and attitude of the Roman society to him. It is established that Nero had positive image in his contemporaries' opinion.

Keywords: emperor, Nero, home policy, Roman society.